

ПОДИХ СВОБОДИ ЗОЛОТОЇ ГУЦУЛІЇ

Золота Гуцулія, Гуцульщина в Карпатах... Це етнокультурний регіон, де проживають українські верховинці – гуцули. Край розташований у Західній Україні, в південно-східній частині Українських Карпат і територіально простягається на гірські окраїни Галичини, Буковини та Закарпаття.

З давніх давен Гуцульська Верховина була джерелом вільнодумства. Вона завжди дихала свободою, дихала Україною... Хто тільки не намагався панувати тут і підкорити собі місцеве населення. Свого часу землі Гуцулії входили до складу Османської імперії, Молдовського князівства, Речі Посполитої, Угорського королівства, Австро-Угорської монархії, Королівства Румунія, Польської республіки, Чехословацької республіки, Угорщини. Були й періоди, коли закарпатські гуцули «оживали» в українському суспільному середовищі при різних політичних режимах (Карпатська Україна, Закарпатська Україна, Радянська Україна). А одного разу в своїй історії верховинці Закарпаття здійснили революційне повстання, що дало можливість постати вільній Гуцульській республіці.

Так сталося, що горяни з того боку Карпат, де зараз знаходиться Закарпаття, стали гордістю та натхненням карпато-українського вільнодумства, символом прояву національно-визвольної державницької ідеї. І хоча людських сил та матеріальних ресурсів їм завжди бракувало, та це все ж не лякало їх на шляху боротьби за свою волю. Адже ж цей невеличкий острівок свободи не дарма в минулому називали «Золотою Гуцулією», «Гарячою Гуцульщиною», «Предтечою Карпатської України»... Насправді, «Золотою Гуцулією» можна її називати і сьогодні. Спитаєте чому? Та хоча б тому, що тут здавна проживають люди із «золотим» серцем – привітні, щирі, відверті, вдячні й віддані людським цінностям. Цей особливий архетип виплеканий багатовіковими традиціями, культурою, історичною пам'яттю та суспільною специфікою. Ці обставини впливали на процес політизації спільноти і на спроби суспільної самоорганізації.

Під завершення Першої світової війни чимало народів, етносів, етнографічних груп, що перебували під національним гнітом

панівних націй, визріли для організації політичного самоуправління й спроможності прийняття та реалізації суспільно значимих рішень. Серед них були й гуцули, які органічно едналися із українською національною культурою та ідеологією.

Саме у цей час в закарпатському соціумі ширилися плюралістичні думки щодо майбутньої приналежності тогочасного Закарпаття – території, контроль над якою втрачала тоді геополітична невдаха Угорщина. Така ситуація спонукала місцеву інтелігенцію, громадських активістів до консолідованої діяльності, співпраці в загальнорегіональних інтересах. Відтак активізувався процес політизації громадян краю, що призвів до перших позитивних наслідків уже на початку 1919 року – проголошення самостійності Гуцульської республіки та проведення першого в історії Закарпаття всенародного конгресу (з'їзду) – Хустського форуму. Перша подія сталася в Ясіня на Рахівщині 9 січня 1919 року й на практиці показала всю рішучість проукраїнського політичного напрямку в регіоні, а друга – 21 січня 1919 року і її рішення підтвердили політичну орієнтацію місцевих жителів на возз'єднання з усіма українськими землями. Обидві історичні події стали важливим доказом того, що місцеве населення остаточно психологічно едналося в колі величної національної родини України.

Однак геополітичний хаос в регіоні та апетити окупаційних сил сусідніх країн на розшматованій війною території перешкоджали логіці згаданих рішень та можливостям управлінської самореалізації сподівань місцевого населення. Ось у таких загальнорегіональних умовах відбувся і короткий, але яскравий викрик душі Гуцульської республіки, що став наслідком декількох цілком логічних обставин.

Капітуляція Австро-Угорщини в Першій світовій війні, розпад її як єдиного державного організму створили сприятливі умови для активізації національно-визвольних змагань закарпатських українців. Пробуджені революційними подіями з довголітнього летаргічного сну, вони рішуче вимагали возз'єднання зі своїми національними братами і сестрами по той бік Карпат у єдиній соборній незалежній національній державі. Особливої інтенсивності цей рух набув у 1918 році в Ясіня, де і утворилась Гуцульська Народна Рада (ГНР), яка незабаром проголосила республіку.

Проте цим подіям передували складні внутрішньо- і зовнішньополітичні дії. Перш за все, позитивним явищем, яке вплинуло на становлення республіки в Ясіня було проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) 19 жовтня 1918 року.

Цей факт надав патріотичного піднесення всім українцям різних територіальних об'єднань. По-друге, впевненості в своїх діях гуцулам надавала консолідація Народних Рад Закарпаття, які виступали вісниками проукраїнської орієнтації в регіоні.

Так чи інакше, але ідея створення автономної політичної одиниці виникла достатньо стихійно. Після повернення до Ясіня жителів, що були військовими австро-угорської армії, почали створюватися загони місцевої «Народної оборони» – міліції. Першочергова ціль їхнього функціонування передбачала запобігання мародерству воїнам вже розформованої австро-угорської армії. Складання організаційної структури та загальне керівництво діями «Народної оборони» довірили колишньому офіцеру Степану Клочураку, який мав неабиякий авторитет серед своїх земляків. Обстановка ускладнювалася ще й тим, що в цьому куточку краю були розквартировані угорська жандармська станція та прикордонна міліція. Однак це аж ніяк не лякало ясінянських патріотів, котрі вирішили взяти владу в свої руки. Після обговорення нестабільної та незрозумілої в перспективі ситуації ця група активістів вирішила роззброїти місцеву угорську жандармерію, а на місце угорського старости призначити місцевого українця Дмитра Іванюка. При цьому поведінка повстанців була надзвичайно толерантною, які дозволили роззброєним угорцям безперешкодно покинути Ясіня. Фактично ця подія стала початком локальної революції.

Вже на перших порах свого повстання ясінянці, очолювані С. Клочураком, проявили неабияку дисципліну та знання військової та адміністративної справи. Найперше було взято під охорону всі матеріальні цінності (майно, кошти), які зберігалися в сільській касі тощо. З цього часу в Ясіня запроваджувався новий порядок, починалося нове життя.

Ці події отримали швидкий розголос серед офіційних кіл Угорщини. Її уряд, заради збереження території під своїм контролем, обіцяв широкі автономні права закарпатцям. До Ясіня прибув окружний начальник тодішньої Потиської (Рахівської) округи Степан Тиводар. Цей українець за походженням приніс радісну звістку, що угорська влада нібито готує закон, який дасть русинам автономію (мова йде про закон № 10 «Руська Крайна») й готова на значні поступки в питаннях місцевого самоврядування й навіть автономії. Антін Кущинський писав, що нібито в Ясіня С. Тиводару заявили, що народ виявив бажання приєднатися до України, а тому ніяких угорських радників присилати не потрібно.

Це свідчило про те, що повстанці від намірів встановити свою народну владу в Ясіня не відступлять. 8 листопада 1918 року, у день святого Дмитра, відбулися збори всього населення селища. Жодного контролю ззовні за їхнім ходом не було. Відкрив збори і привітав присутніх Дмитро Іванюк, попросивши керувати ними Степана Ключурака.

Виступ авторитетного лідера був надзвичайно емоційним, патріотичним й діловим. «...Я впевнений, – говорив С. Ключурак, – що між членами ради не буде опору, у всіх нас є одна мета, одна ціль – з'єднатися зі своїми кровними братами українцями, з'єднатися з Україною. Але щоб ніхто не сумнівався у цьому, я ставлю це питання на голосування: «Хто за з'єднання з Україною, хай піднесе руку!». Жодного голосу проти не було...

Перед присутніми також виступили місцеві активісти В. Климпуш, Д. Іванюк, К. Рищук. Іван Марусяк запропонував прийняти рішення про відокремлення від Угорщини і об'єднання із Галичиною.

Організаційним результатом народних зборів стало обрання місцевої Народної Ради. До неї увійшли 42 члени. Серед них були 38 українців, 2 змадяризовані німці, 2 євреї. Степан Ключурак також виголосив пропозицію про назву щойно створеної організації – «Українська Народна Рада в Ясіню». Новий управлінський орган частіше стали називати Гуцульською Народною Радою (ГНР). Фактично вона почала виконувати функції парламенту. Цей державотворчий орган визнала тільки ЗУНР. Але одночасно вона вважала територію Гуцульської республіки своєю складовою частиною.

Після виборів УНР в Ясіня зібралася на перше засідання, під час якого були обрані місцеві активісти на важливі посади. Так, Микола Сабатюк став секретарем Народної Ради, Дмитро Іванюк – старостою, а Юрій Кабальюк – його заступником.

Членами Головної управи Народної Ради стали: Степан Ключурак (молодший), Дмитро Іванюк, Микола Сабатюк, Юрій Падотяк, Степан Ключурак (старший), Іван Дактовецький, Василь Климпуш, Іван Марусяк, Юрій Кабальюк, Іван Тимчук, Кирило Рищук, Степан Бондарюк. Усього 12 осіб. Саме вони й були найактивнішими діячами і фактичними керівниками громадсько-політичного життя в Ясіня. Загалом в Головній управі, фактичному уряді, працювали до 30 осіб. Влада Гуцульської республіки територіально поширювалася на невеликий регіон. Це були населені пункти навколо Ясіня – Лазещина, Чорна Тиса, Стебний, Кевелів, Кваси, Білин, Богдан, Луга, Відричка, Розтоки та кілька інших малих присілків. Загалом

площа Гуцульської республіки становила близько 1,2 тис. кв. км, а кількість населення – близько 50 тис. осіб.

Одними із перших своїми рішеннями Народна Рада створила низку урядових комісій (секцій), голови яких були зобов'язані звітуватися перед Головною управою (уряд). Серед них, шкільна комісія (керівники Іван Пасулька, Іван Марусяк-Кузьмич), господарська (з віділом лісової) комісія (Іван Тимчук), комісія лісових робіт (Степан Ключурак-батько), торговельна комісія (Василь Климпуш), харчова комісія (Юрій Кабалюк), адміністративна комісія (внутрішніх справ) (Дмитро Іванюк), військова комісія і зовнішніх зв'язків (Степан Ключурак-молодший).

Крім того, на засіданні Української Народної Ради в Ясіня було вирішено доручити Степанові Ключураку передати урядові Західно-Української Народної Республіки рішення ясінянських гуцулів про возз'єднання з Україною. Делегація ГНР побувала таки наприкінці листопада в Станіславі, де тоді перебував уряд ЗУНР. Тоді, приймаючи делегацію від Ясінської* Народної Ради, голова західно-українського уряду С. Голубович підкреслив: «Ви є першими посланцями із-за Карпат...». Під час цієї поїздки вдалося встановити тісні, передусім економічні, контакти, які давали надії на становлення мирного життя в гірській парламентській республіці.

Представники Гуцульської республіки залучилися і до організації та всебічної підтримки З'їзду українців Мараморощини, який проходив 18 грудня 1918 року в Сиготі. Зокрема, свою діяльну допомогу надали Степан Ключурак і Василь Климпуш з Ясіня, Василь Йосипчук з Великого Бичкова та Михайло Брацайко й Августин Штефан, котрі тоді прибули з Рахова. Обрана на з'їзді Сигітська Народна Рада підтримала прагнення українців Закарпаття до єднання з українцями по той бік Карпат. Важливим фактом стало оголошення до проведення в недалекій перспективі Все-закарпатського форуму в Хусті.

Такі події викликали неабияке занепокоєння в угорських урядових колах, які, трансформувавши владу в бік більш ліберального стилю управління, намагалися за будь-яку ціну втримати територію Закарпаття під своїм контролем. 21 грудня угорська влада проголосила автономію «Руської Крайни» в складі Угорщини. А вже наступного дня на Гуцульську республіку прибули військові заго-ни, а саме угорський жандармський батальйон для приборкання

---

* В історичних документах паралельно вживаються терміни і «ясінський», і «ясінянський» (Ред.).

бунтівного регіону. Внаслідок цього було призупинено всю державотворчу діяльність гуцулів. Проте, репресії, які проводилися під час цієї каральної операції, викликали ще більше незадоволення і спротив у місцевого населення та остаточно сприяли прийняттю рішення щодо відірвання від угорської колоніальної системи.

У ніч на 8 січня 1919 року розпочалося повстання проти угорських окупантів. На загальних зборах місцевих жителів Ясіня було відновлено Гуцульську Народну Раду, яка і проголосила самостійну й незалежну Гуцульську республіку. 10 січня на багатотисячному народному віче в Ясіня спеціальним зверненням організатори повстання висловили загальне бажання гуцулів Закарпаття посилити збройний опір угорському пануванню й взяти курс на єднання з Україною: «Най живе один великий український народ від Тиси аж по Чорне море і гори Кавказ! Най живе і пишається наша велика одноцільна Українська Республіка!».

Проголошена Гуцульська республіка, як уже згадувалося, вважалася місцевими лідерами органічною частиною ЗУНР, і зрозуміло, що вони розраховували на серйозну допомогу з боку прикарпатців у державотворчому процесі. Між Гуцульською Народною Радою Ясіня та урядом ЗУНР ще у листопаді 1918 року встановилися тісні відносини, які ні на мить не припинялися. Необхідно відзначити, що один із членів делегації – Євген Пуза був старшиною армії ЗУНР. Він попросив у секретаря Народної оборони Західної України полковника Д. Вітовського військової допомоги для Гуцульської республіки. У відповідь той заявив, що ЗУНР готова допомогти, але тільки тоді, коли гуцули сформуєть власні військові частини. Після цього Євген Пуза запропонував створити Гуцульську народну оборону. Однак, для того, щоб це здійснити, належало ліквідувати угорську військову залогу в Ясіня. За порадою полковника Д. Вітовського, делегати із Ясіня зустрілися з окружним комендантом Коломиї, від якого довідалися, що планується військова експедиція ЗУНР на Закарпаття. Військові відділи Української Галицької Армії повинні були вирушити зі Станіслава через Стрий на Мукачево. Домовилися також, що друга група буде організована в Коломиї і її направлять через Ворохту на Ясіня. Але у той час румунські військові частини вже рухалися у напрямку Мараморош-Сигета. І їх належало випередити. Саме з цим і було пов'язане прискорення походу галицьких січовиків у регіон.

6 січня 1919 року в окружній команді в Коломиї, за цілковитої таємниці, було організовано відділ (до групи увійшли поручик

Петро Зволинський, чотарі Євген Лоповецький, Юрій Циганко, Степан Забачинський). Відправлення групи призначили на 7 січня – перший день Різдва Христового. Перед виконавцями було поставлено конкретне завдання: захопивши Ясіня, сформувати відділ добровольців-гуцулів і рушити на Мараморош-Сигет, а після його захоплення об'єднатися зі Станіславською групою військ, яка мала вийти на Мукачево. Всі угорські загони на лінії Ясіня – Сигет потрібно було ліквідувати.

«Зранку 7-го січня, – пригадував очевидець, – усі зійшлися в казармі 36-го полку ім. гетьмана Мазепи і почали готуватися до відправлення. Групи склалися з трьох старшин, шістьох підстаршин, чотирнадцятьох стрільців та двох ясінянських гуцулів, які повинні були виконувати обов'язки провідників і зв'язківців. Разом – 25 чоловік озброєних карабинами, пістолетами й ручними гранатами. Тимчасову команду над групою перебрав чотар Забачинський. Того ж вечора група виїхала до Ясіня».

За домовленістю з ясіньською делегацією і військовими з Коломиї, повстання було призначено в ніч із 7 на 8 січня. Звечора 7 січня – в перший день Різдва – ясіньці, як годиться, колядували. Переходячи від однієї хати до іншої, група «колядників» остаточно узгоджувала організаційні моменти. Приблизно в той же час група, що приїхала з Коломиї, роззброїла прикордонників в Лазецьчині – за 7 км від Ясіня. Залишивши там невелику залого, решта групи вирушила до Ясіня. Об'єднавшись невдовзі, обидві групи напали і обеззброїли угорських солдатів, що охороняли залізничну станцію та інші об'єкти. Повстанці захопили казарму і заарештували солдатів, що були в ній. Скільки було заарештованих? Дослідники і мемуаристи наводять різні цифри. М. Болдижар пише про 500 угорських солдатів і офіцерів, Ю. Химинець – про 250, а А. Кущинський твердить, що в полон потрапило 187 вояків на чолі зі своїм капітаном.

Відразу після захоплення повстанцями Ясіня було оголошено про збройний наступ проти угорців із метою звільнення території Потисся аж до Сигету. Організацію добровільних частин узяв на себе Іван Климпуш. Того ж дня прибув поручик П. Зволинський, якого зустріли із військовими почестями.

9-го січня з Косова прибула сотня галицьких стрільців з двома кулеметами під командуванням поручика Миколи Саевича та чота з Коломиї під проводом хорунжого Білецького. Прибув також поручик Воробець, котрий очолював тактичний провід. Чотар Герасимович взяв на себе організацію пропаганди.

13 січня військо Гуцульської республіки розпочало наступ на угорські позиції вздовж залізниці Ясіня – Сигіт. Після короткочасних сутичок вони захопили низку населених пунктів, у тому числі й Рахів. Під час боїв з'явилися втрати в українському війську (один чоловік загинув, а кілька січовиків були важко поранені). Надвечір, 14 січня, до вже визволеного Рахова прибув із Коломиї ешелон із двома польовими гарматами під командуванням поручика Ярослава Гафтуняка. В Рахові залишили невелику військову залогу під командуванням підхорунжого А. Перги, а основні війська рушили далі.

Вранці 15 січня було захоплено Требушани (нині Ділове) і Великий Бичків, зайняті Білин та Рахів. Українське військо наблизилося до Мараморош-Сигета. Відзначимо, що населення цього регіону всюди привітно зустрічало повстанське військо із синьо-жовтими прапорами. Зокрема, біля села Вільховатого передовий відділ зустрів групу місцевих жителів на чолі з священиком, які рухалися їм назустріч. Значна частина місцевих приєдналася до повстанців, після чого священик їх благословив.

Після звільнення Великого Бичкова відразу почали формуватися добровільні гуцульські частини, які мали вирушити у напрямку на Хуст. Однак, до цього справа не дійшла через подальші трагічні події 17 січня. За день до цього, практично без бою, було здано українським військам м. Сигіт. На залізничному вокзалі гурт студентів-українців зустрів повстанські війська піснею «Ми, гайдамаки». Під звуки військової сурми піднісся на вокзалі український прапор. Гарне жовто-блакитне полотно подарувала група коломиїської інтелігенції.

У цей час керівництво війська перейшло під командування поручика Дениса Маєр-Михальського, який намагався піти на дипломатичне зближення з румунами. З цією метою було вступлено в телефонні переговори. Поручик Гран, ад'ютант командуючого румунської бригади, повідомив, що 17 січня румуни вишлють парламентаріїв для порозуміння в справі Сигета і взагалі відносно взаємин між румунськими і українськими військами. Саме тому українським воякам було дано наказ не стріляти при наближенні парламентаріїв.

Проте, в ніч на 17 січня, двотисячне румунське військо напало з тилу на наполовину менше українське, яке, до того ж, не було готовим до бою. Ці події досить детально описані очевидцями. Степан Забачинський пригадував: «Я брав участь у експедиції на Підкарпатті з сигітською групою сотника Дениса Маєра-Михальського,

яка виїхала з Коломиї. В складі тої групи була і сотня угро-українських гуцулів-добровольців під командою чотаря Поповецького, одна сотня гуцульських стрільців. С. Забачинський правив нею, та кілька батарей артилерії... Після захоплення Сиготу в цьому старовинному українському місті було встановлено українську владу. 17 січня з боку Надь-Бані розпочали наступ румуни. Оскільки виразний наказ Окружної команди в Коломиї і забороняв у разі наступу румунів входити з ними в конфлікт, і зобов'язував увійти з ними в переговори, група не розпочала бойових дій... З румунами не можна було домовитися, і тому на наказ одного зі старшин групи поручика Воробця група почала виготуватися до відвороту. Ввечері 17 січня група виїхала залізничним транспортом із Сиготу. В дорозі до станції Мігеш-Комори румуни почали обстріл транспорту. Почався бій, в результаті якого потрапило в румунський полон 20 старшин та приблизно 400 стрільців. Загинули тоді четар Поповецький, четар Гадоталюк, були ранені поручик Воробець, четар Посацький, четар Ковач, хорунжий Циганюк. Полонені перебували 9 місяців у румунській неволі, звідти 14 жовтня 1919 року за дозволом румунської влади переїхали на Україну 19 старшин і 320 стрільців...».

Необхідно констатувати, що учасники тих подій дають різні трактування, зокрема, про Сигетський похід. Так, учасник тієї ж виправи поручик Степан Глушко пригадував: «Дня 12 січня 1919 року одержав я наказ Окружної військової команди до виїзду на Карпатську Україну для підтримки поручика Віктора Воробця. Виїхав з моєю сотнею також сотник в напрямі на Сигіт. Моїм завданням було роззброєння мадярських жандармів, які зовсім не робили ніякого опору. Наші відділи зайняли Сигіт 16 січня 1919 року. Команду міста передали команди групи мені. Вночі з 16 на 17 січня почався бій з румунами. Наші частини направлялися на залізнодорожну станцію. Тут ми зустріли сотника Д. Маєра-Михальського, який був комендантом цілої групи. За приказом В. Воробця почався відступ і вагонування до від'їзду. Наказ був для мене незрозумілий. Сотник Маєр-Михальський і сотник Саєвич зайняли місце біля машиніста. Коли ж ми виїхали із Сиготу, румуни розпочали обстріл нашого транспорту. Як виявилось далі, частини залізнодорожної колії були зірвані. В результаті бою біля 200 стрільців вбитих чи ранених, інші потрапили в полон. У полоні румуни трактували нас, як більшовиків, пограбували й відібрали одяг, чоботи, гроші. По кількамісячному перебуванні в полоні нас звільнили і відставили на Дністер...».

Про цю експедицію згадує і сотник Микола Алиськевич. Він пише, що «дня 14 грудня 1919 року в часі, коли Секретаріат був у Тернополі, вислали його як представника уряду з дорученням полковника Д. Вітовського до Будапешта. Завдання полягало в закупці зброї, амуніції, одягу в обмін на нафту. Наслідком місії був підписаний договір, на основі якого угорський уряд мав доставити 20 млн. набоїв для рушниць, 500 кулеметів, значну кількість гарматних набоїв, взуття, тощо. Одночасно сотник Алиськевич склав заяву про взаємний ненапад та дотримання мирних відносин стосовно угорського уряду. Повертаючись до Тернополя, він не застав уже там Державного Секретаріату, який перебрався до Станіслава. Під час засідання Ради Державних Секретарів подав звіт про результати переговорів у Будапешті. На Раді була присутня делегація селян із Закарпаття, яка звернулася зі скаргою про жорстокість угорців у краї. Делегати від Закарпаття просили військової допомоги. Полковник Д. Вітовський був проти військового втручання в Закарпаття, аргументуючи це браком відповідних частин. Голубовський не заперечував виправи українських військ на Закарпаття й дотримувався думки, що по злуці з Наддніпрянською Україною братам закарпатцям треба допомогти. Однак остаточного рішення прийнято не було».

Д-р Лонгин Цегельський писав, що С. Голубович на домагання полковника Д. Вітовського скликав у січні 1919 року Раду Державних Секретарів, на засіданні якої заявив, що українські війська перейшли Карпати, громлять угорські залоги, зайняли цілі повіти. «На засіданні зчинилася нечувана буря: мовляв, полковник Вітовський розпочав на власну руку світову війну. Щоб вийти з цієї ситуації, Л. Цегельський, як секретар закордонних справ, порадив вислати до Будапешта нову делегацію із заявою, що ця експедиція на Закарпаття не є ворожим проявом стосовно угорців, а тільки превентивним заходом проти осади країни чехами і румунами. Зредаговано відповідну ноту та вислано з нею до Будапешта отця Рожанковського і Гната Цегельського...».

Із вищесказаного видно, що відомості з приводу відступу українських військ на Закарпатті суперечливі. Ми не можемо відкидати і той факт, що галицькі січовики з'явилися в нашому краї без відома Є. Петрушевича. Наприкінці грудня 1918 року під час переїзду з Відня через Будапешт Євген Петрушевич мав розмову з тодішнім прем'єром Угорщини графом Міхаєм Каролі. Відносно Закарпаття останній визнав принцип самовизначення народів, а Є. Петрушевич зі свого боку погодився займати ней-

тральну політику і передати вирішення «закарпатського питання» мирній конференції.

Які ж наслідки для українського війська мала ця експедиція? Ю. Химинець писав, що 41 чоловік загинув, а 400 потрапило в полон. Його думки в основному поділяє С. Забачинський. Дослідник В. Піпаш-Косівський доводить, що наслідком нічного бою 17 січня було те, що із 1000-го українського війська тільки 170 чоловік благополучно повернулося до Ясіня, а решта загинули або потрапили в полон. А. Кущинський пише про 60 убитих і 30 поранених.

Один із відомих учасників тогочасних подій Юлій Брацайко у мемуарній праці «Що видів я на Закарпаттю» щирозадушено описував контактування з гуцульськими представниками у часи співпраці народних рад регіону наприкінці Першої світової війни. Він щиро підтримував їх волелюбні змагання, що вилилося у непрості відносини самого Ю. Брацайка із румунськими урядовими та окупаційними колами. У 1919 році він навіть двічі був перебував під румунським арештом. Він теж згадує, що «румуне... були... в Ясіню аж до юлія 1920...».

Що стосується української преси Східної Галичини («Нове життя», «Народ», «Наддністерські вісті», «Покутський вісник», «Стрілець»), то вона не наводить причин невдачі, а обмежується констатацією факту: «...румуні перейшли в наступ».

Ці події нанесли болісного удару по державотворчому експерименту Гуцульської республіки. Але хоча вона проіснувала недовго й кінець її був трагічним, саме вона стала першою реальною спробою встановлення української влади в окремо взятому регіоні – Закарпатті, предтечою незалежності Карпатської України кінця 1930-х років. Саме під час революційних боїв 1918 – 1919 років формувалася свідомість закарпатських українців, яка досягла своєї кульмінації напередодні Другої світової війни. На Гуцульщині, у найбільш революційному куточку Закарпатського краю, найсвідоміша частина карпатських русинів недвозначно заявила, що тяжіє до життя разом із усім українським народом у єдиній Українській Соборній Державі.

Співзвучним із діяльністю Гуцульської республіки було згадане всенародне зібрання в Хусті (інші назви – Всенародний конгрес українського населення Закарпаття або Хустський з'їзд представників Народних Рад Закарпаття) виголосило публічне звернення до українців із закликком єдності народу по обидва боки Карпат. Хустський форум об'єднав 420 делегатів і близько тисячі гостей, які під орудою відомих громадських діячів, що переважно пред-

ставляли кола крайової інтелігенції, стали передвісниками перемоги українського духу в Закарпатті.

Хотілося б трохи детальніше зануритися в атмосферу цього велелюдного заходу, оскільки його рішення мали значний психологічний та ідеологічний вплив на подальші події в Закарпатті і, зокрема в Гуцульській республіці.

21 січня 1919 року в Хусті відбулося засідання Всенародного конгресу українського населення Закарпаття, який обрав Михайла Брацайка, відомого громадсько-політичного діяча регіону, своїм головою. Роботу форуму детально описали очевидці.

Один із них писав: «Голова зборів д-р Михайло Брацайко... запитав народ: Куди ми хочемо прилучитися? До Угорщини? Чи, може, до Чехословаччини? Чи до України? – До України! – закричали делегати». Для більшості закарпатців Україна була державою, де жили брати по крові з древньою столицею Києвом. А. Штефан у своїх споминах так висловився з цього приводу: «Київ – святість, про яку не вільно було голосно говорити, хіба в чотири очі з Богом, Київ – це таїна, недосяжна, незрозуміла, але наша. Тайна, схована в глибині душі, щоб не знайшла її профанна цікавість. Ця тайна довго-довго дозрівала в душах. І коли дозріла – стала словом. Могутнім словом. Воно потрясло всією Карпатською Україною. Було це 21 січня 1919 року в Хусті».

Дослідник Ю. Химинець писав: «Потім Михайло Брацайко говорив: Ясно, що збори бажають злуку Угорської Русі з Українською Державою. Щоб було всім нам видно, що це воля більшості народу, прошу щоб той делегат, чи ті делегати, які мають іншу волю, голосилися до слова.

– Голосіться до слова, – кричали делегати, – ми вас вислухаємо чесно і без гніву. У залі було тихо. Ніхто не голосився. Заговорив знову Михайло Брацайко: однозгідна воля всенародних зборів: з'єднати Угорську Русь з Соборною Україною.

– Слава! Слава! Слава! – вирвалося з уст делегатів. Усі встали і зачали співати «Вже воскресла Україна, і Слава і Воля...».

Та навіть у таку урочисту для трудящих мить, коли було прийнято історичної ваги документи, не обійшлося без проугорської пропаганди. А. Штефан описав один досить дивний епізод, який, на нашу думку, є доказом того, що прийняття такого рішення було волевиявленням всього народу: «Конгрес закінчився... Делегати поспішали додому. Раптом настав крик. Селянин, одягнений по-марамороськи, гукав: – Нам не треба України! Тисячу років ми жили в Мадярщині!

Нам не треба України! Делегати оточили крикуна: Хто ти? Чи ти здурів? Чому не говорив на Конгресі? Міцні руки охопили його руки і шию. Прибігли і хустські делегати, і пізнавши його, крикнули: «Це наймит, слуга мадярів, куратор Куртяк! Треба його витверезити!» Селянські делегати кинули його в рів при дорозі, пообертали його в студеній воді з розтаяного снігу і тоді наказали йому: «Біжи додому, чорте! Висушися і навчися розуму! Бо буде гірше». Лишили його і старий Куртяк в ганьбі потягнувся додому».

Газета «Руська Краина» детально описала роботу Хустського Конгресу у статті Вишнянського (*ймовірно, це псевдонім А. Волошина – Авт.*) «Народний Собор в Хусті». Головним редактором був Августин Волошин, відповідальним редактором – Віктор Желтвай, а помічником редактора – о. Емілій Бокшай. Стаття «Народний Собор в Хусті» так описувала цю знаменну подію: «На 21-го январа бив виданий держати еден собор до Мукачева... Но народ еднако так голосив, ож хоче совітоватися о своїх ділах, и сяк 21-го январа подержали Собор в Хусті.

По 9-ом часі біла служба в церкві. Делегати свої свідощтва поставили у ряд і на переді з застави (фани) українськи (синьо-жовті) несли. Начинали з Богом. Уже на улиці посхаповали калапи і заспівали Царю небесний... І сяк делегати рушилися до Церкви. По пути сміло заспівали: – Вже воскресла Украина... У церкви так било як на отпусті. Повно людей о одушевленний «Господи Помилуй». По службі священник Паркані посвятив заставу коло церкви. Далє рушилися до горожанської школи. На Собор. Засідання отворив д-р Юлій Бращайко. Он чудно било чути слова «не хочемо бити слугами чужих народів!». Засідання отворивши, за председателя вибрали єдиногласно д-ра Михайла Бращайка. Но лєдвє уззався председатель, коли Іван Волощук голосним словом закричить: Где хочемо стати? – До України!

Сяк голосили делегати всі, числом 420, из 150 сел. Протоколи вели Михайло Тиводар и Василь Осипчук. По виборам уже распалилися делегати. Уже наголосно кричали: Пешт нам не треба, йдемо до Києва. Кєдь о декотром ділє много радилися и переговорювали, доста било заголосити: «Най буде так, як є у Києві». Тогда уже всі в єдино кричали: «Най буде так, як у Києві». І уже о том ділє и прорішили. Вибрали Раду і делегатів до Мирової Конференції. Собор скончився як уже заходило сонце. На кєнець поїшли коло церкви и там всі присягнулися на українську заставу (фану). На соборі єдиногласно виповіли, аж хотять ставати до України».

Після довгих років замовчування, а то і облиття брудом цієї славної події в житті краян, наводимо без скорочень «Протокол писаний 21-го януара (січня) 1919 в Хусті на всенародніх зборах угро-руського народу, котрі відбулися в гімнастичній залі державної горожанської школи» :

«1. Всенародні Збори Угорських русинів-українців з дня 21-го януара 1919 року висказують з'єднати всіх русинів-українців з комітетів Мараморош, Угоча, Берег, Земплин, Шариш, Спіш и Абауй-Торна і прилучення русинами-українцями заселених земель до Соборної України. Просячи, щоб нова держава при виконуванню (переведенню) сеї злуки узглядила особливе (окремішне) положення угорських русинів-українців. Для того Всенародні збори заявляють, що руський-український нарід Угорщини X (десятий) закон про Руську Країну даний в Будапешті з року 1918-го не признають законом, бо повстав без його волі і без заступництва народу.

2. З огляду на повисше рішення постановляють збори, що руський народ не пішле послів своїх до угорського парламенту.

3. Всенародні збори просять, щоби українські війська засіли землі, заселені русинами-українцями на Угорщині, і щоби засмотрили населення, живуче серед тяжких харчових відносин, поживою.

4. Всенародні збори вітають всі визволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Югославян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Дальше вітають збори малярське народне правительство на демократичних основах, що признало право самоозначення (саморозпорядження) народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організованя его правдивої волі.

6. Дальше висказують збори подяку всім державам Антанти і її союзникам, що боронили демократичний їх рух і вибороли пригнобленим народам свободу і просять, щоби помогли здійснити ухвалу (поставу) всенародних зборів.

7. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українську народню Центральну Раду із сто членів і уповномочують її заступати русинів на Угорщині все і всюди де сього потрібно проти інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу вважає за потрібне.

...Із комітетів Мараморош, Угоча, Берег і Унг по постановленню легітимаційної комісії в'єдне (разом) 420 правильно і достовір-

но легітимованих (оправданих) послів явилися. А понеже вибори відбулися так, що від кожних 1000 душ вибрано одного посла, на зборах 420.000 жителів – отже абсолютна більшість угорських українців була заступлена.

...Президія і члени Центральної Народної Ради зложили під русько-українськими прапорами отсю божбу (присягу): «Божуся одному живому і Всемогущему Богу, що права русько-українського народу боронити, нарід заступати і волю його сповнити буду. Так ми Боже помагай».

По сему одногосно вибрано Центральну Народну Раду. Председатель: Др. Михайло Бращайко. Заступники пред. Ємеліян Невицький, духовник з Уяку (Шаріш), Євген Пуза, сотник із Ізи і Іван Волощук, господар з Нанкова». Доцільним буде нагадати і факт, про який в нашій літературі мало згадується: в тимчасовій конституції Західно-Української Народної Республіки від 13 листопада 1918 року Закарпаття було проголошено складовою частиною цієї республіки. Отже, де-юре Закарпаття стало складовою частиною України, хоч де-факто влада останньої не була поширена на територію нашого краю. Для визнання де-юре Закарпаття складовою частиною України служило рішення Всекарпатського з'їзду в Хусті від 21 січня 1919 року.

Сформували делегацію, щоб ознайомити з рішенням зборів київську владу. Тут радянські історики замовчували факти. Вони твердили, що «на зборах в Хусті була вибрана делегація, яка повинна була поїхати в Київ і передати рішення про возз'єднання Закарпаття з рештою України... Однак, як тільки делегація поїхала до Станіслава, їй перегородили шлях петлюрівці і білополяки». З розмови з онуком Ю. Бращайка, який проживає в Хусті, ми дізналися про записи діда, які збереглися. В них зафіксовано факт, що Ю. Бращайко від імені делегатів Конгресу вислав до Києва телеграму. Сучасні історики, досліджуючи це питання, зробили висновок, що «...уже в 1918 році делегація закарпатських селян побувала у Станіславі й вела переговори про возз'єднання нашого краю з УНР».

Саме гуцульська делегація у складі Євгена Пузи, Івана Климпуша та Степана Ключурака їздила до м. Станіслав для виголошення національної позиції Закарпатської Гуцульщини й налагодження тісних суспільно-політичних контактів із побратимами по той бік Карпат. Делегацію щиро приймав Голова Національної Ради Євген Петрушевич.

Через деякий час перед присутніми виступив С. Ключурак: «Ми діти одного українського народу, після майже тисячолітнього розмежування зійшлися на нинішніх зборах, щоб в братерській згоді вирішити долю нашого народу. Нас не розмежували ні ріки, ні високі гори, ані далекі простори... Я щасливий, що мені... припала велика честь, від імені угорських українців я можу передати вам їхню тверду волю, приєднати до України землю, на якій вони споконвіку живуть, як невід'ємну частину України».

В Універсалі Директорії Української Народної Республіки про об'єднання земель українських говорилося: «Однині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України...».

30 січня 1919 року часопис «Закон і право» опублікував історичні документи свята злуки УНР і ЗУНР. На сьогоднішній день вони становлять собою бібліографічну рідкість. В часописі вміщені Грамота Української Національної Ради про об'єднання ЗУНР з Великою Україною від 16 січня, вже згадуваний Універсал Директорії від 22 січня, а також резолюція, декларація і універсал Трудового Конгресу України від 28 січня. У всіх цих документах Угорська Україна вважається складовою частиною Соборної Української держави. Представник від Закарпаття, згідно з Універсалом Трудового Конгресу, мав входити до складу Директорії – найвищого органу УНР.

У зверненні Трудового Конгресу України до народів усього світу було чітко заявлено, що «український сорокамільйоновий народ хоче вільним увійти в сім'ю народів світу й стати нарівні... Український народ не допустить, щоб хтось інший накидав йому свою волю. Ні силою міжнародних комбінацій, ні силою заліза ніхто не зможе примусити його зректися своєї суверенності й свого права самому завести лад на своїй землі згідно з власним бажанням». Однак, міжнародне становище молоді УНР було надзвичайно важким, що унеможливлювало реалізацію державотворчих планів...

У весну 1919 року, попри складності регіональної та міжнародної обстановки, Гуцульська республіка вступила сповнена надій на мирне і стабільне життя. У наступні півроку стосунки з урядом УНР не припинялися. 29 – 30 квітня – 1 травня 1919 року в

Станіславі проходив З'їзд угорських українців. Місцева преса повідомляла: «На з'їзд прибуло 35 заступників з різних угро-українських комітетів. З'їзд відкрив голова угро-української секції товариства «Молода Громада» д-р К. Кисілевський. До президії вибрано заступників всіх областей УНР: д-ра Бращайка з Закарпатської України... Від Угорських українців відповіли на привіт Климпуш та д-р Бращайко, який висловився, що недалекий той час, коли всі території України злучаться в одну соборну Україну».

Словацький дослідник М. Мушинка, який опублікував резолюцію з'їзду, віднайдену в архіві, відзначав: «Наперекір щаленій антиукраїнській пропаганді, 29 квітня 1919 р. ... у Станіславі прибули 162 делегати від 62-х громад Закарпаття. З'їзд, який очолювали Михайло Бращайко та Кость Кисілевський, тривав три дні – від 29 квітня до 1 травня 1919 року. Всі делегати черговий раз підтвердили волю закарпатських українців з'єднатися з Україною в соборній державі. Після закінчення з'їзду закарпатську делегацію прийняв президент Західно-Української Народної Республіки Євген Петрушевич (1863 – 1940), якому голова У(Р)ЦНР в Хусті М. Бращайко урочисто вручив резолюцію з'їзду з проханням передати її Головному Отаманові Армії Української Народної Республіки Симону Петлюрі та на її підставі домогтися на Мирній конференції в Парижі приєднання Закарпаття до України».

Резолюція, ухвалена одноголосно З'їздом закарпатських українців в Станіславі 1 травня 1919 року, була підписана М. Бращайком та І. Волощуком від Закарпаття та К. Кисілевським і І. Ставинським від Галичини. У чотирьох її розділах йшлося про наступне:

«І. З'їзд закарпатських українців в Станіславі дня 29 – 30 квітня – 1 мая 1919 р. шле Українській Армії на руки Головного Отамана Симона Петлюри привіт і щире подяку за геройську оборону самостійності Української Народної Республіки.

II. 1. З'їзд закарпатських українців згідно з постановою Всенародних Зборів Закарпатських українців в Хусті з 21 січня 1919 р. обстоює з'єдинене усіх українських земель в одну державу в формі Народної Республіки і протестує рішучо проти наїзду чужинців на територію Закарпатської України.

2. З'їзд звертається до провідників Соборної України, щоб она внесла протест проти цього наїзду до Держав Порозуміння.

3. З'їзд взиває усіх українців Закарпаття, щоб спільно боролися за самостійність Української Держави та за дійсне прилучення своєї області до тої Держави.

4. З'їзд звертається до всіх Українців Придніпрянщини, Галичини і Буковини з зазивом допомогти Закарпатській Україні в її боротьбі за визволення з ворожого ярма.

5. З'їзд звертається з проханням до Високої Директорії, Міністерії Української Народної Республіки та Секретаріату Західної Області У.Н. Республіки поспішити якнайскоріше з видатною помочією в організації Закарпатської України та з харчами для голодуючого населення.

6. З'їзд домагається, щоби допустити до місії на Паризьку конференцію двох заступників закарпатських українців і уможливити їм якнайскоріше виїзд до Парижу.

III. 7. З'їзд стверджує конечність організації кооператив на Закарпатській Україні та просить Дніпро-Союз, як централю споживчих товариств, обняти своєю діяльністю Закарпатську Україну.

IV. 8. З'їзд просить Високу Директорію, зглядно Міністерство Народної Освіти заопікуватися народною освітою в Закарпатській області, а саме:

а) призначити на народну освіту в Закарпатській Україні відповідний фонд;

б) подбати о відповідну шкільну книгу, як також о книжочки загальноосвітнього змісту та часописів для народа;

в) установити стипендії для образования учнів кандидатів із Закарпатської області.

9. З'їзд висказує подяку Молодій Громаді і її угро-українській секції за дотеперішню хосенну діяльність в організації культурно-освітнього життя на Закарпаттю та просить Секцію:

а) щоби дала почин до створення окремої інституції, яка би зайнялася організацією закарпатських Українців в ширшій розумінні;

б) щоби припильнувала ухвал з'їзду».

Необхідно погодитись із твердженням М. Мушинки, що «для історії Закарпаття Резолюція З'їзду закарпатських українців у Станіславі має виняткове значення. В революційному 1919 році цей з'їзд був останньою спробою воз'єднання Закарпаття з незалежною Україною».

Незважаючи на труднощі, Гуцульській республіці крім ЗУНР харчами допомагала й УНР. З ініціативи Симона Петлюри на Гуцульщину були відправлені декілька вагонів хлібної муки. На білих мішках великими літерами було написано «Україна». Як пригадував С. Ключурак, «місцеве населення довго зберігало ті міхи,

як доказ багатства на Україні. Уряд УНР за надіслані харчі не вимагав ніякої плати: то був дар України гуцулам». В обмін на ліс крім продуктів надходив гас, книжки тощо. До Станіслава й Коломиї з Ясіня щодня курсували потяги.

Така ситуація тривала до травня 1919 року, коли польські війська відкинули Українську Галицьку Армію за річку Збруч. Відтоді Гуцульська республіка опинилася відрізаною від тилової підтримки й позбулася авторитетного захисника. Цим практично відразу скористалися румунські війська, які розпочали окупацію усєї Закарпатської Гуцульщини.

Виходячи з того, що приєднання до будь-якого українського державного об'єднання стало неможливим, 11 червня 1919 року в Ясіня було прийнято Меморандум до Руської Народної Ради в Ужгороді з проханням приєднати Гуцульську республіку разом із іншими землями регіону до новоствореної Чехословацької республіки. Дане подання було взяте до уваги країнами-переможцями і 10 вересня 1919 року в передмісті французького Парижу Сен-Жермені схвалене в змісті мирного договору, що закріпив новий післявоєнний світовий порядок. Після цього Румунія остаточно була змушена частково вивести свої війська з цієї території й почати процедуру передачі управління новій владі. Щоправда, цей процес затягнувся ще майже на рік.

Незважаючи на короткочасність свого існування, у діяльності Гуцульської республіки простежуються окремі елементи державотворення. Хоч це і була самопроголошена республіка, вона мала чітко зорганізовану структуру й план діяльності. З ініціативи Степана Ключурака та його соратників у Ясіня і околицях організовується самоуправлінська адміністрація, яка взяла на себе контроль і керівництво кількадесяттисячним місцевим населенням.

Гуцульська автономна одиниця була парламентською республікою, зі своерідним парламентом – Гуцульською Народною Радою в Ясіня. Всі справи республіки обговорювали на засіданнях Ради в демократичний, відкритий спосіб. Виконавчу владу Гуцульської республіки презентував уряд – Головна управа, роботу якої було поділено на комісії (секції), кількість яких варіювалася. Але головними серед них були постійно діючі комісії: військових і зовнішніх зв'язків (голова – С. Ключурак заступники – В. Климпуш і Д. Німчук); внутрішня (М. Іванюк, комендант міліції М. Могарнюк); господарська (І. Тимчук, підсекція лісова – С. Ключурак-батько), харчова (Ю. Кабалюк). Державні службовці в діловодстві ви-

користували українську мову як державну. А ті з посадовців, які нею не володіли належним чином, повинні були пройти вишкіл на курсах, інакше могли позбутися високих державних посад.

Військовим комендантом і головою Гуцульської Народної Ради було обрано Степана Ключурака – одного із активних українських громадсько-політичних діячів Закарпаття, згодом одного із засновників та лідерів місцевої соціал-демократичної партії, редактора періодичних видань «Народ», «Вперед», «Земля і Воля». В Карпатській Україні 1938 – 1939 років був секретарем прем'єра А. Волошина, депутатом Сойму (парламенту КУ), міністром карпато-українського уряду. Фактично в Гуцульській республіці він виконував функції президента.

Гуцульське військо, яким керував Степан Ключурак, мало відзнаки української армії. У ньому існувала досить сувора дисципліна (наголошувалося, що жодного випадку грабунків не було зафіксовано). Літописець українських національно-визвольних змагань Закарпаття першої половини ХХ століття Василь Гренджа-Донський писав, що за дрібні конфлікти, сварки, пиятику тощо староста М. Іванюк судив винуватців на кількагодинну чи кількадеденну примусову суспільно-корисну працю. Внутрішня секція піклувалася також про культурно-освітні проблеми гуцулів. У школах навчання велося українською мовою, було організовано хор, який виступав на святкових вечорах. Найважливішим завданням господарської, лісової та харчової секцій було накормити близько 20 тисяч населення. Лісова секція видавала дозвіл на рубку лісів. Завдяки С. Ключуракові до Ясіня прибували вагони з кукурудзою, цукром, що суттєво покращило матеріальне становище селян.

Уряд Гуцульської республіки формував спеціальні загони з робітників і майстрів, яким було дано завдання оперативно відбудувати мости й дороги, налагоджувати транспортний рух, зв'язок, проводили польові роботи і т.ін. Гуцульська влада приступила й до роботи в сферах охорони здоров'я, шкільництва, культури. На території Гуцульської республіки одночасно використовувалися як грошові одиниці австро-угорська крона та гривня УНР.

Гуцульська республіка проіснувала до 11 червня 1919 року, тобто до тих пір, коли румунські війська увійшли до Ясіня. Багатьох членів Гуцульської Народної Ради в Ясіня арештували. Така доля спіткала і Степана Ключурака. Його батька румуни ввели по селу і нещадно били, від чого він невдовзі помер. Василь Климпуш і Дмитро Німчук щасливо дісталися до Галичини. Румуни

господарювали в Ясінях більше року і відійшли тільки 30 червня 1920 року, коли чехословацька адміністрація перебрала цілу Маморошину, за винятком Сигета та 14 сіл в його околицях, що відійшли до Румунії.

Та, незважаючи на окупацію румунами Гуцульщини, місцеве населення продовжувало боротьбу в партизанських загонах. Один із дослідників національно-визвольних змагань західних українців писав, що «ясінська Гуцульська Республіка в горах утрималась і давала про себе знати своїми войовничими виступами впродовж п'яти місяців». Необхідно додати, що чимало гуцулів вступили й до УГА і в її лавах брали участь у національно-визвольних змаганнях українського народу революційної доби.

Про історичне значення національно-державницького виступу гуцулів закарпатської Верховини свідчить і той факт, що у 1939 році на офіційному рівні було прийнято рішення щороку увічнювати і урочисто відзначати день проголошення Гуцульської республіки, без існування якої не могло бути і Карпатської України. Загальновідомим є і той факт, що карпато-український уряд Августина Волошина, за заслуги гуцулів у боротьбі за незалежність краю, дозволив скликати засідання першого Союму у Рахові і тільки в силу об'єктивних обставин цього не сталося. Отже, немає жодних сумнівів, що Гуцульська республіка залишила помітний слід в історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців.

Сьогодні, у 100-річну річницю постановлення Гуцульської республіки, нам, українцям, слід брати приклад і схилити голови перед звитягою тогочасного покоління, яке наперекір чималим поворотам долі незмінно йшло до своєї мети – незалежної Української Держави!

Микола ВЕГЕШ,

доктор історичних наук,

завідувач кафедри політології і державного управління

Ужгородського національного університету

Маріан ТОКАР,

кандидат історичних наук,

директор Науково-дослідного інституту

політичної регіоналістики

Ужгородського національного університету